

сурс]. – Режим доступу : <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680693ca7>

17. Грабова Я. О. Конституційно-правовий статус внутрішньо-переміщених осіб в Україні / Я. О. Грабова. – 2015. – № 2 (98). – С. 47–51.

Бовкун Е. М. Поняття «внутрішньо переміщена особа» в сучасному конституційному праві України

У статті досліджується поняття «внутрішньо переміщена особа» в сучасному конституційному праві України, його співвідношення із поняттями «біженець», «мігрант» тощо. На підставі проведеного дослідження автором наведено ознаки категорії внутрішньо переміщених осіб та надано визначення поняття внутрішньо переміщеної особи.

Ключові слова: внутрішньо переміщена особа, біженець, мігрант, переселенець.

Бовкун Э. М. Понятие «внутренне перемещенное лицо» в современном конституционном праве Украины

В статье исследуется понятие «внутренне перемещенное лицо» в современном конституционном праве Украины, его соотношение с понятиями «беженец», «мигрант» и другими. На основании проведенного исследования автором приведены признаки категории внутренне перемещенных лиц и дано определение понятия внутренне перемещенного лица.

Ключевые слова: внутренне перемещенное лицо, беженец, мигрант, переселенец.

Bovkun E. The term «internally displaced person» in modern constitutional law of Ukraine

The article examines the concept of «internally displaced person» in modern constitutional law of Ukraine, its correlation with the concepts of «refugee», «migrant» and so on. Based on the done research, the author provides the characteristics of IDPs and gives a definition of internally displaced person.

Key words: internally displaced person; refugee; migrant; displaced resident.

УДК 340.12

Олег Леонідович Богініч,

старший науковий співробітник відділу теорії держави і права

Інституту держави і права

ім. В. М. Корецького НАН України,

кандидат юридичних наук

ДОТРИМАННЯ ПРИРОДНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК КРИТЕРІЙ СУБ'ЄКТНОСТІ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ: ДОСВІД УКРАЇНИ

В історії людства ігнорування інтересів особи неодноразово призводило до великої кількості воєн, революцій, інших форм кровопролиття. Зробивши з цього висновок, людство здійснило заходи з унеможливлення у майбутньому подібного сценарію. Результатом усвідомлення зазначеної ситуації виявилось прийняття спочатку Загальної декларації прав людини 1948 р., а потім Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. із відповідними протоколами до неї, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. та ін. У цих документах природні права людини набули свого закріплення та розвитку, стали на довгі роки орієнтиром для більшості країн світу в галузі прав людини.

Зазначену лінію правового розвитку людської цивілізації продовжила і Українська держава, яка задекларувала у своїй Конституції, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Ґрунтуючись на цій меті, держава визнала за собою як свій головний обов'язок утверджувати та забезпечувати права і свободи людини (ст. 3 Конституції України).

Як відомо, подібний принцип функціонування держави характеризує її як правову, що зв'язана правом у своїй діяльності і керується при її здійсненні жорсткими імперативними приписами. Серед останніх можна виокремити такі: а) носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами. Ніхто не може узурпувати державну владу (ст. 5 Конституції України); б) Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України (ст. 6 Конституції України); в) органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. 19 Конституції України); г) суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова. Цензура заборонена (ст. 15 Конституції України); г) зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взає-

мовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права (ст. 18 Конституції України).

Реалізація зазначених конституційних приписів також дає змогу ідентифікувати державу як таку, що визнає та дотримується принципу верховенства права. Зокрема, у тексті Конституції України зазначений принцип закріплений у такій редакції: в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії (ст. 8).

Таким чином, законодавець, який під час прийняття Конституції діяв від імені народу України, визнав людину головною соціальною цінністю, забезпечувати інтереси якої покликана держава, яка надає людині відповідні послуги, за що отримує від суспільства платню у вигляді податків.

Варто зазначити, що цій ідеології об'єднання індивідів у політичний союз заради отримання відповідних послуг від держави з метою забезпечення їх прав, яка набула формату офіційного документа, людство серед інших аналогічних подій передусім зобов'язане Американській та Французькій революціям. Так, зокрема, Франція у Декларації прав людини і громадянина від 26 серпня 1789 р. проголосила: мета будь-якого політичного союзу – забезпечення природних та невід'ємних прав людини. Серед таких – свобода, власність, безпека та спротив поневоленню [1].

На жаль, ця ідеальна формула, яка знайшла своє втілення у головних рисах і в тексті основного закону України – Конституції, зазнала суттєвої деформації під час практичної реалізації її норм у суспільному житті країни. Передусім це стосується природних прав людини, тобто тих прав, які належать їй від народження, а не є продуктом або наслідком діяльності відповідних державних органів.

Передовсім, говорячи про природні права людини, слід назвати таке природне право, як право на життя. Це право зазвичай належало до так званих негативних прав, тобто його реалізація пов'язувалася з обов'язком третіх осіб утримуватися від дій, які б ставили під загрозу чуже життя. З розвитком законодавства, підвищенням відповідальності урядів перед громадянськими суспільствами, зокрема після революцій, про які йшлося вище (Американської та Французької), зазначені обов'язки почали мати характер позитивних зобов'язань.

Наприклад, у ст. 27 Конституції України прямо зафіксовано, що кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.

Однак, на жаль, свої позитивні зобов'язання українська держава виконує неналежним чином. Це передусім стосується діяльності як правоохоронних органів, так і органів, які відповідають за внутрішню та зовнішню безпеку країни. Громадськості, на відміну від політиків, добре відоме свавілля 90-х років, коли відбувалося небачене зростання злочинності, особливо в економічній сфері. Події останніх років – Революція Гідності з її жертвами та військові дії на сході країни також не додають оптимізму щодо стану справ із захистом безпеки та життя громадян. Очевидно, на порядку денному вдосконалення як всієї правоохоронної роботи, зокрема у справі захисту від зовнішніх загроз, так і надання громадянам права на володіння короткоствольною вогнепальною зброєю.

У зв'язку з зазначеним слід наголосити, що право на самозахист – це природне право людини. Громадяни, об'єднавшись у політичний союз, лише делегували державі окремі повноваження з цієї сфери особистої безпеки і якщо держава неспроможна здійснити ці функції або якщо вона їх виконує погано – то позбавляти перших права на самозахист, серед іншого і з допомогою зброї – буде порушенням їх природного права.

Окрім злочинів та військових дій забирає життя українців і поточна соціальна політика, яку проводять окремі державні органи. Помилки у проведенні реформ системи охорони здоров'я, пенсійного забезпечення, взагалі практичний курс, взятий певними відомствами на проведення економічних реформ за рахунок найбільш вразливих верств населення, призвели до його депопуляції. Як повідомляє Державна служба статистики України, населення держави скоротилося з 52 млн у 1990 р. до 42 млн у 2017 р. [2].

Похідним від природного права на життя є право людини на недоторканність, яке передбачає відсутність стороннього впливу як держави, так і інших індивідів на життя людини (у його вітальному та духовному значенні). Так, зокрема, у ст. 29 Конституції України передбачено, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Винятком із цього правила є випадки обмеження свободи людини за вмотивованим рішенням суду, тобто за санкцією третьої гілки влади – судової.

Вище вже йшлося про те, що сучасна українська держава неналежним чином виконує свої позитивні зобов'язання щодо захисту своїх громадян від злочинних посягань із боку кримінальних структур. Проте водночас вона зловживає своїми повноваженнями відносно обмеження свободи особи у випадках

її арешту або тримання під вартою. За загальним правилом, це відбувається за рішенням суду. І лише у разі нагальної необхідності запобігти злочині чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом 72 годин має бути перевірена судом (ч. 3 ст. 29 Конституції України).

Отже, згідно з останнім положенням лише дві умови є підставами затримання особи без відповідної санкції суду: нагальна необхідність запобігти злочину та його припинення. Нещодавні події з затриманням співробітниками Національної поліції України під процесуальним керівництвом військової прокуратури 23 экс-керівників податкових органів без санкцій судових органів суперечать цим приписам. Як вбачається із пояснення військового прокурора А. Матіоса, притягнення до відповідальності цих осіб відбувалося у межах розслідування справи, пов'язаної з колишнім экс-міністром податків і зборів О. Клименком [3]. З цього твердження випливає, що в цьому разі відсутня така підстава затримання, як запобігання злочину, оскільки він вже був скоєний під час перебування О. Клименка на посаді Міністра податків і зборів України, тобто подія злочину була в минулому і ця ж обставина виключає наявність такої підстави для затримання, як припинення злочину.

Таким чином, очевидним є зловживання владою своїми репресивними повноваженнями, що можна ідентифікувати як порушення природного права людини на недоторканність. Розуміючи необхідність безкомпромісної боротьби з корупцією, яка набула системного характеру (особливо за часів В. Януковича з державної служби зробили різновид бізнесу), все ж таки, на нашу думку, є неприпустимим нехтувати природними правами людини, які є не тільки невід'ємними, а й невідчужуваними.

Важливим природним правом є природне право людини бути вільним і рівним у своїй гідності з усіма іншими людьми. У Конституції України це природне право людини, окрім тотожного формулювання у ст. 21, набуло конституційного продовження у вигляді права громадян мати рівні конституційні права та свободи (ст. 24). У ній зазначено: «Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками».

На жаль, не завжди практика діяльності державних органів відповідає цим принципам. Але на відміну від попереднього випадку, в цій ситуації правопорушником виявився не правозастосовувач, а сам законодавець. Так, наприклад, прогресивні норми Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо обрання суддів вищих судів України за допомогою механізмів самовисування самих претендентів із числа висококваліфікованих спеціалістів різних галузей права (як практиків, так і науковців) через ретельний аналіз їх компетентностей і моральних якостей із залученням громадськості були знівелювані положеннями щодо участі у такому конкурсі лише тих претендентів, що мають наукову ступінь, отриману у вищих навчальних закладах. Зрозуміло, що цей факт був дискримінацією науковців, які отримали наукову ступінь поза межами таких закладів, наприклад, в установах Національної академії наук України. З точки зору принципу верховенства права як провідного принципу Конституції України зазначене було порушенням принципу рівності – рівності у правах (ст. 24 Конституції України).

Вказаний недолік був пізніше виправлений законодавцем, але «завдяки» зазначеним вище дефектним нормам велика кількість гідних претендентів на посаду суддів Верховного Суду була неправомірно зменшена, що, без сумніву, завдало шкоди якісному складу майбутнього суддівського корпусу. Така ціна браку у законодавчій роботі. Але ніхто за це не відповів: відповідальність вищих органів влади перед суспільством як така відсутня.

Взагалі тема відповідальності влади перед суспільством є надзвичайно актуальною і саме в контексті природних прав людини. Так, зокрема, людина від народження наділена свободою, яка виявляється у різних сферах її життєдіяльності: фізичній, політичній, економічній, соціальній. У політичній сфері це, наприклад, свобода об'єднання у різні асоціації, зокрема – у державні або політичні союзи. Людина за своєю волею може набути громадянство певної країни, а також вийти з нього. Реалізуючи це своє право і набуваючи прав громадянина тієї чи іншої країни, людина одночасно отримує право вимагати від влади, якій вона делегувала певні повноваження, притягати до відповідальності винних осіб за невиконання своїх обов'язків.

Інакше кажучи, перед нами – класичні зобов'язальні правовідносини, де одна сторона – держава (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони – громадян (кредитора) певну дію (наприклад, здійснювати нормотворчі повноваження, правоохоронні тощо), а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку. Такі зобов'язання зазвичай виникають із договорів. Відносно взаємовідносин між громадянами та державою таким договором є конституція країни.

Незважаючи на те, що у Конституції України народ, тобто добровільне об'єднання громадян, визнаний єдиним джерелом влади (ст. 5), а отже, наділений правомочністю її контролювати, він фактично усунутий від можливості такого контролю. Саме в цьому аспекті є правопорушуючою практика української держави.

За 25 років її існування зусиллями політичної верхівки народ послідовно усувався від влади. Це і відсутність можливості брати участь у місцевих референдумах, позбавлення права відкликання депутатів парламенту або ускладнення реалізації такого права щодо депутатів місцевих рад, обмеження участі у здійсненні правосуддя шляхом зменшення категорії справ, які можуть розглядатися судом присяжних тощо. Отже, народний суверенітет як основа народовладдя (колективні природні права) зазнали в Україні суттєвих утисків із боку державних органів.

Велике значення для дотримання інших природних прав людини має таке її природне право, як право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів, право на свободу світогляду та віросповідання. Відповідні права закріплені в Конституції України (статті 34, 35). Сенс цих прав полягає в можливості людини висловити оцінку тих чи інших подій у приватному або державному житті, тобто здійснити комунікацію з зобов'язаними особами (через здійснення відповідних абсолютних або відносних прав) із метою приведення існуючих між ними відносин у той стан, який собі ставили сторони за мету при формуванні між собою відповідних зв'язків. Без такої комунікації або деформації її змісту стає можливим порушення природних прав людини.

Наприклад, обмеження права критики влади завжди призводить до порушення прав громадян. Практика функціонування політичних режимів фашистської Німеччини або радянської держави за часів сталінського тоталітаризму красномовно це підтверджують. З погляду теорії систем відсутність можливості висловитись призводить до відсутності зворотного зв'язку між елементами такої системи, що неминуче призводить її до регресу та колапсу. Однією з причин розпаду СРСР саме і була відсутність такого зворотного зв'язку.

Поточна політична дійсність сучасної України, на жаль, свідчить про певні факти цензури з боку органів влади відносно окремих засобів масової інформації, що спрощує інформаційну «картинку» подій, призводить до формування у громадян спотвореного сприйняття того чи іншого факту з життя суспільства та держави. Так, на думку народного депутата С. Лещенка, сьогодні цензура набула більш хитрих форм. На відміну від попередніх часів адміністрації В. Януковича, коли існував певний співробітник Адміністрації Президента, який визначав теми для ефірів, зараз Адміністрація Президента складає чорні списки, які потім потрапляють на новинні канали. Саме так з'являється заборона на запрошення до прямих ефірів певних політиків [4]. Зрозуміло, що така «вибірковість» у подачі інформаційного матеріалу насправді є маніпуляцією свідомістю громадян, а останнє неминуче призведе до порушення їх природних прав. Вище вже зазначалося, що «реформаторська» риторика окремих можновладців у сфері охорони здоров'я та пенсійного забезпечення вже суттєво вплинула на реалізацію такого природного права громадян України, як право на життя.

І, нарешті, таке важливе природне право людини, як право приватної власності. Однак і тут існують серйозні претензії до державних органів України щодо належного захисту відповідних прав згідно з конституційними приписами. Відповідно до ст. 41 Конституції України ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом.

Всупереч зазначеним приписам поточна юридична діяльність із захисту прав власності грішить суттєвими вадами. Окрім численних фактів неправового її перерозподілу за допомогою рішень судових органів, все ж таки найбільшу загрозу для реалізації права власності становлять випадки правопорушуючої нормотворчої практики окремих відомств.

Типовою виглядає ситуація, коли підзаконний акт встановлює правила, що порушують конституційні права приватної власності. Підтвердженням цього, на переконання автора, є такий підзаконний акт, як «Методика визначення обсягу та вартості електричної енергії, не облікованої внаслідок порушення споживачами правил користування електричною енергією» (далі – Методика), затверджена постановою Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 4 травня 2006 р. № 562.

Відповідно до Методики у разі виявлення у споживача порушень, пов'язаних із самовільним підключенням його електроустановок до електромережі, час використання самовільного підключення протягом доби приймається рівним 8 годинам (п. 3.5). Очевидно, що цей припис щодо прийняття за основу нарахування вартості необлікованої електричної енергії її використання протягом 8 годин на добу передбачає випадки експлуатації електроприладів в умовах постійного проживання у міських квартирах або будинках, але не відповідає праввідносинам щодо тимчасової експлуатації влітку дачних будинків при наявності постійного житла в містах.

Інакше кажучи, у першому випадку – експлуатації житла в умовах постійного проживання у містах – зазначений припис певною мірою можна ідентифікувати як такий, що відповідає засадам справедливості та пропорційності покарання скоєному правопорушенню (3 години користування електроенергією до роботи та 5 годин – після). У другому випадку – тимчасового (сезонного) та корот-

кочасного проживання у будинку на дачній ділянці – останній однозначно буде порушувати засади справедливості, а крім того – засади правомірного володіння особою своєю приватною власністю (грошовими коштами) через її примусову конфіскацію на підставі приписів підзаконного акта.

Зрозуміло, що в цій ситуації будуть порушені конституційні гарантії здійснення права власності, відносно якої існує заборона її конфіскації без відповідного рішення суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом, а не підзаконним актом. Правовий казус, який регулює Методика, й уособлює таку конфіскацію приватного майна.

Узагальнюючи все зазначене вище щодо дотримання природних прав людини на прикладі функціонування державних органів України, слід зробити висновок про відсутність прогресу у цій сфері. Природні права людини досі не стали для державних органів дороговказом у їхній діяльності. У зв'язку з зазначеним доречно навести у повному обсязі преамбулу Французької Декларації прав людини і громадянина 1789 р. як алгоритм дій влади і громадян заради дотримання їх природних прав: «Представники французького народу, які становлять Національні збори, беручи до уваги, що незнання, забуття або зневаження прав людини є єдиними причинами суспільного лиха і зіпсованості урядів, вирішили викласти в урочистій Декларації природні, невідчужувані і священні права людини з тим, щоб ця декларація, будучи постійно в центрі уваги всіх членів суспільного організму, постійно нагадувала їм їхні права і їхні обов'язки; щоб дії законодавчої і виконавчої влади в будь-який час можна було порівняти з метою кожного політичного інституту і через це останні були більш шановані; щоб вимоги громадян, засновані віднині на простих і безспірних принципах, були спрямовані на дотримання конституції і до загального щастя» [1].

Використані джерела

1. *Французька Декларація прав людини і громадянина від 26 серпня 1789 р.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://constituante.livejournal.com/10253.html>
2. *І близько не 50 мільйонів: у Держстаті озвучили чисельність населення України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://24tv.ua/i_blyzko_ne_50_milyoniv_u_derzhstati_ozvuchili_chiselnist_naselennya_ukrayini_n795766?f
3. *Силовики проводять більше 400 обшуків у податківців в 15 областях* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2017/05/24/7144837/>
4. *Лещенко: Зараз цензура в ЗМІ набула більш хитрих форм* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zik.ua/news/2017/06/06/leshchenko_zaraz_tsenzura_v_zmi_nabula_bilsh_hytryh_form_1109603/

Богиніч О. Л. Дотримання природних прав людини як критерій суб'єктності правової держави: досвід України

У статті досліджуються питання дотримання природних прав людини з боку державних органів України. Наголошується, що ідеологія прав людини – це сучасний дороговказ для всіх сучасних країн світу. Використовуються історичні джерела, передусім Французька Декларація прав людини і громадянина 1789 р. Розглядаються конкретні природні права людини та практика їх реалізації в Україні. Зокрема, йдеться про такі природні права людини, як право на життя, право на свободу, право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів, право на свободу світогляду та віросповідання, право на власність. Робиться висновок про відсутність прогресу з дотримання прав людини в Україні, пропонуються кроки для зміни ситуації на краще.

Ключові слова: природні права людини, правова держава, верховенство права, народний суверенітет.

Богиніч О. Л. Соблюдение естественных прав человека как критерий субъектности правового государства: опыт Украины

В статье исследуются вопросы соблюдения естественных прав человека со стороны государственных органов Украины. Подчеркивается, что идеология прав человека – современный указатель для всех современных стран мира. Используются исторические источники, прежде всего Французская Декларация прав человека и гражданина 1789 г. В частности, речь идет о таких естественных правах человека, как право на жизнь, право на свободу, право на свободу мысли и слова, на свободное выражение своих взглядов, право на свободу мировоззрения и вероисповедания, право на собственность. Делается вывод об отсутствии прогресса с соблюдении прав человека в Украине, предлагаются шаги для исправления ситуации.

Ключевые слова: естественные права человека, правовое государство, верховенство права, народный суверенитет.

Boginich O. Respect for the natural rights of man as the criterion of subjects the legal state: experience of Ukraine

The article examines the issues of observance of natural human rights by state bodies of Ukraine. It is emphasized that the ideology of human rights – a modern pointer for all modern countries. Using historical sources, primarily the French Declaration of the rights of man and citizen of 1789. In particular, we are talking about such natural human rights as the right to life, right to liberty, the right to freedom of thought and speech, free expression of their views, the right to freedom of belief and religion, the right to property. The conclusion about the lack of progress with human rights in Ukraine, and offers steps to remedy the situation.

Key words: human rights, legal state, rule of law, popular sovereignty.